

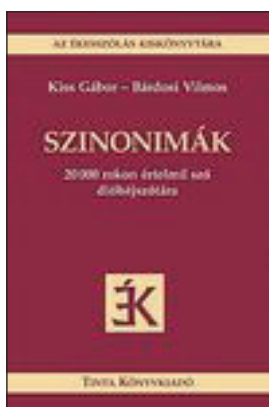
Kiss Gábor – Bárdosi Vilmos

Szinonimák. 20 000 rokon értelmű szó dióhéjszótára (Pethő József)

AZ ÉKESSZÓLÁS KISKÖNYVTÁRA 7.
TINTA KÖNYVKIADÓ. BUDAPEST. 2008. 222 LAP

Egy új szinonimaszótárról

„A nyelvbeli kifejezések [...] sokféle színe és sokféle ereje”

„A csárdai zenész, az iparhegedűs 20-30 hanggal dolgozik. Annyival eljátszik minden dalt. A művészhegedűs ugyanazon a hegedűn 200-300 hangot zendít elő. Éppen így vagyunk az íróművészekkel is. Az iparos író a közélet kopott kis szótárából él. Ő azzal mindent elmond, amit akar, s a vele egyszintű olvasó megelégszik vele. A művész író azonban ismeri a nyelvbeli kifejezések sokféle különbségét s a különbségek sokféle színét és sokféle erejét: s egy pillantásra lát és választ, mint a gyöngyfüző asszony” – ezzel a Gárdonyi Géza-idézettel vezeti be Kiss Gábor és Bárdosi Vilmos az új szinonimaszótárt vagy, ahogyan ők nevezik, a „dióhéjszótár”-t. A mottó pontosan és szemléletesen jelzi, mennyire meghatározó szerepe van a rokon értelmű szavaknak, kifejezéseknek a szépirodalmi nyelvhasználatban.

Ehhez azonban rögtön hozzáfűzhetjük azt is, hogy a szinonimáknak nemcsak a szépirodalomban, hanem minden nyelvhasználati területen ilyen mértékű a jelentőségük. A szövegalkotó számára ugyanis, bármilyen szövegtípusról legyen is szó, mindig a szinonimák közötti választás ad lehetőséget arra, hogy egy adott valóságdarabról eltérő stílusú, vagyis eltérő hatású és eltérő kommunikációs jelentésű megnyilatkozásokat hozzon létre. A bemutatandó szinonimaszótár célja ennek alapján legfőképpen az, hogy a változatos, szemléletes, színes és pontos nyelvhasználatot elősegítse. A szerzők megfogalmazásával: „Gyakran változatosságra törekedve igyekszünk elkerülni egy-egy szó unalmas ismétlődését. Máskor valamely szó helyett pontosabb, találóbb kifejezést keresünk. Ehhez kíván segítséget nyújtani a Szinonimák című dióhéjszótár.” Kiss Gábor és Bárdosi Vilmos azt is hangsúlyozza az Előszóban, hogy a szótár „elsősorban a tanulóifjúság számára készült” – de természetesen mindenki más is eredményesen forgathatja.

Mivel a szinonímiának több, különböző elméleti alapokra és szempontokra épített értelmezése is ismeretes és használatos mind a szakirodalomban, mind az oktatásban, természetesen alapvető jelentőségű kérdés az is, hogy miképpen értelmezik jelen esetben a szótáralkotók magának a szinonímiának a fogalmát. Erről a következőket olvashatjuk a bevezetésben: „A címszó szinonimáiként szókincsünknek azokat az elemeit soroltuk be, melyek jelentése a címszóéhoz többé-kevésbé közel áll. Az alá- és fölérendelt viszonyban lévő fogalmakat, szavakat általában nem vettük fel szinonimaként. Ugyanígy a legtöbb esetben nem soroltuk fel szinonimaként a valamely gyűjtőfogalom alá tartozó, egymásnak mellérendelt fajtaneveket sem. Azonban, ha úgy véltük, hogy fontos és hasznos ismereteket nyújt valamely fogalom különböző aleteleinek megadása, akkor közöltük azokat.” Ez a „középutas”, leginkább a nyelvhasználat praktikus szempontját előtérbe helyező megoldás kétségtelenül megfelel a szótár alapvető céljainak, igazodik a célközönséghez.

A szótár anyaga, felépítése

Ezek után nézzük meg, hogy milyen nyelvi anyaggal, milyen módon igyekszik megfelelni a fent bemutatott szerzői célkitűzésnek a könyv. A munka 4200 címszót tartalmaz, ezek alkotják „a szótár vázát”. A címszók elsősorban nyelvünk gyakoribb szavai, a *Magyar szókincstár*ból való kiválasztásukhoz a szerzők *A magyar nyelv szépprózai gyakorisági szótára* és az *Értelmező szótár*+ öt csillaggal jelzett leggyakoribb címszóit vették figyelembe. Néhány esetben azonban az így kiválasztott gyakori szavak mellett előfordulnak címszóként ritkábban használatos szavak is. Ennek oka elsősorban a remélt célközönséghez, a diáksághoz, illetve az irodalom- és az anyanyelvoktatás (tanítási gyakorlatunkból tudjuk: manapság nagyon is valóságos) igényeihez köthető: „A fiatalabb nemzedék, a diákok kötelező olvasmányaikban, a régi szövegek olvasásában találkozhatnak velük [ti. elavult, tájnyelvi stb. szavakkal – P. J.], és így szótárunk segítséget nyújthat ezek értelmezésében. Ezért címszók szótárunkban pl. a *felcser*, *juss*, *kese*, *ösztvér* szavak.” A vastag betűs címszók mellett 20 000 különböző szinonimát sorolnak fel a szótár alkotói, de mivel bizonyos szavak többször, több címszó mellett is előfordulnak, összesen 33 000 szó található a gyűjteményben. A 4200 szócikkben összességében 9500 szinonimasor fedezhető fel, tehát az átlagot tekintve egy-egy címszónak több mint két szinonimasora van. A szinonimaként felsorakoztatott szavak nagyobb része is a mai köznyelvhez tartozik, de itt is felismerhetők régies, nyelvjárási, diáknyelvi stb. szavak.

A szócikkek első része, a szócikkfej tartalmazza a címszó szófaji meghatározását is, és ha van, az alakváltozatot; például:

arcátlan, orcátlan (mn) ◇ szemtelen,
pimasz [...]

kicsi, kicsiny (mn) ◇ apró, kis,
fikarcnyi [...]

Az ezután következő szócikktest legfontosabb része értelemszerűen a szinonimák, szinonimasorok megadása.

A szótárban található 20 000 szinonimaként megadott szó közül majdnem 3000-et stílusminősítéssel is elláttak a szerzők, mégpedig azokban az esetekben, amikor az adott szónak sajátos stílusárnyalata, az általánostól, a megszokottól eltérő csoportnyelvi használata van, vagy ma már régiesnek számít. Például a kézirat mindkét, a szótárban szereplő szinonimája, a manuscriptum és a kódex is minősítést kapott.

kézirat (fn) ◇ manuscriptum (id) |
kódex (szak)

Vagyis a kézirat címszónak idegen nyelvi szinonimája a manuscriptum, a kódex pedig a szaknyelv körébe tartozik. Idegen (id) stílusminősítést azok a szavak kaptak, amelyeket az átlagos mai magyar nyelvhasználó idegennek, idegenszerűnek érez. Néhány további példa: fragmentum, liezon, meeting, prominens, team. A szak, szakmai (szak) minősítésű szavak csak szűkebb szakmai csoportokban vagy csak valamely tevékenységi körben, tudományágban használatosak, például kvóta, szimptóma, védmű.

Néhány további minősítés: *bizalmas* (biz) minősítéssel jelölik a szerzők a fesztelen társalgás nyelvében előforduló szavakat, a gyermeknyelv szavait és a familiáris stílusban használatos szavakat: *bibi*, *hajcsikál*, *átver*, *cirka* stb. *Durva* minősítésűek a közönséges stílusú beszélgetésben elhangzó bántó, sértő szavak: *belepofázik*, *trampli*, *pofa* ('száj') stb. *Szleng* minősítésű szavak szókincsünknek azok az újabb elemei, amelyek

csak a kevésbé igényes, humoros nyelvhasználatban, az argónyelvben, a diáknyelvben és a legfesztelenebb társalgás nyelvében fordulnak elő: *frankó, keccsöl, majré, stíról, verda*.

A vonzatok feltüntetése az ilyen jellegű munkák sorában lényeges szempont. Ez a megoldás különösen az igék esetében segíti elő a jelentés megértését, egyértelműsítését. Például:

bámul (ige) ◇ néz, fixíroz (*biz*),
stíról (*szleng*), gusztál (*szleng*),
kukkol (*szleng*); rámered <valakire,
valamire>
◇ csodál, imád, tisztel, becsül;
rajong <valakiért>; felnéz <valakire>;
csügg <valakin>

Egyes esetekben a szinonimát értelmi kiegészítéssel, használati körének megnevezésével látták el a szerzők, mégpedig akkor, ha ez a kiegészítés elősegítheti a szó helyes használatát. Az értelmi kiegészítés szögletes zárójelben, utána kettősponttal található a szinonima előtt. Például:

használható (mn) ◇ hasznos, megfelelő,
alkalmas | [ötlet]: épkézláb | [terv]: reális
| [eszköz]: praktikus

Néhány felhasználási lehetőség az anyanyelvi nevelésben

A fent említett fő funkciók, azaz a nyelvhasználat változatosságának, a pontosabb, találóbb kifejezés megtalálásának segítése mellett kiválóan alkalmas ez a kis szótár arra is, hogy általa a diákok alapszintű jártasságra tegyenek szert az egynyelvű szótárak használatában, az így megszerzett szótárhasználati gyakorlat aztán később nagyobb, bonyolultabb szerkezetű szótárak forgatásakor is iránymutató lehet. Feltétlenül említést érdemel az is, hogy a *Szinonimák* című szótár bizonyos tekintetben értelmező szótári funkciót is betölthet, hiszen – ahogyan ezt a szerzők is megjegyzik – az olvasó számára egy kevésbé ismert vagy homályos jelentésű szó megértését a szinonimák pontosíthatják, árnyalhatják. Ez a szerep is sokoldalúan és kiválóan aknázható ki az iskolai gyakorlatban az anyanyelvi nevelés különböző szintjein és területein, hogy itt csak néhányat említssek: a tanulók szó- és kifejezőkészségének gyarapításában, a helyes szóhasználat tanításakor, a jelentéstani ismeretek tanításakor és gyakorlásakor.

Mindezek alapján jó szívvel ajánlhatjuk ezt a szótárt elsősorban az anyanyelvi nevelésben közvetlenül érintetteknek: a tanulóknak és a tanároknak (nem csak a magyartanároknak), rajtuk kívül pedig mindenki másnak, aki szeretne igényesebben, hatékonyabban beszélni, írni – és azoknak, akik egyszerűen csak érdeklődnek egyik legnagyobb nemzeti kincsünk, anyanyelvünk sokszínűsége és gazdagsága iránt.

Pethő, József: On a new synonym dictionary

Az írás szerzőjéről

Pethő József

Nyíregyházi Főiskola, Nyíregyháza, Magyarország

petho.jozsef[kukac]nye.hu

<https://orcid.org/0000-0002-5680-6738>